

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۷، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۳، صفحات ۸۳-۱۰۳

فعالیت در تشکل‌های تولید ورمی کمپوست، راهکاری برای توانمندسازی زنان روستایی: مطالعه موردی استان فارس کوروش رضائی مقدم و لیلا نعمت پور*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۵/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۲/۳

چکیده

تشکل‌های زنان، چنانچه به‌دور از تبعیض و در پرتو مشارکت عمومی برای اشتغال شایسته زنان شکل گیرد، در تحقق عدالت اجتماعی بسیار مؤثر خواهد بود. تولید ورمی کمپوست توسط تشکل‌های زنان روستایی از طرح‌های سازمان جهاد کشاورزی و به‌ویژه دفتر امور زنان روستایی و عشایری بود که اهداف گوناگون را دنبال می‌کرد. پژوهش حاضر در ۱۳۹۱ به‌منظور شناخت پیامدهای فعالیت در تشکل‌های تولید ورمی کمپوست برای جامعه روستایی در استان فارس و با جامعه آماری ۲۳ تن از زنان عضو تشکل به روش گلوله برفی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که از مهم‌ترین تأثیرات این تشکل‌های زنان بر جامعه روستایی ارتقای سطح آگاهی زنان و نیز افزایش اعتماد متقابل بین آنهاست؛ همچنین، از مهم‌ترین پیامدهای فعالیت در این تشکل‌ها برای زنان روستایی افزایش اعتماد به نفس و تقویت روحیه رهبری است؛ حذف نقش واسطه‌ها و ایجاد اشتغال نیز از جمله پیامدهای اقتصادی فعالیت در این‌گونه تشکل‌ها به‌شمار می‌روند. در پایان مقاله، نکاتی کاربردی از جمله ترویج کارآفرینی زنان در تشکل‌ها و ارائه آموزش‌های لازم به تسهیل‌گران و زنان روستایی پیشنهاد می‌شود.

---

* به‌ترتیب، نویسنده مسئول و دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز (rezaei@shirazu.ac.ir)، و دانشجوی کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز.

کلیدواژه‌ها: تولید ورمی کمپوست، توانمندسازی، پیامدهای اجتماعی و اقتصادی، تشکل، زنان روستایی، فارس (استان).

***

مقدمه

نیروی انسانی نقشی تعیین کننده در توسعه و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی کشورهای در حال توسعه ایفا می کند. برخی از پژوهشگران دلیل عمده پایین بودن پیشرفت های فناوری در کشورهای در حال توسعه را نه به محدودیت عامل های تولید بلکه به عدم توسعه یافتگی منابع انسانی نسبت می دهند (میرترابی و همکاران، ۱۳۸۹). در این راستا، باید بخشی از سهم سرمایه گذاری دولت در توسعه منابع انسانی به زنان تخصیص یابد؛ و جهت گیری توسعه منابع انسانی در امور زنان نیز باید از افزایش کارآیی نیروی کار زنان فراتر رود و رشد اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آنها را در فرایند توسعه دربرگیرد.

هرچند، ضرورت و الزام اقتصادی اشتغال و مشارکت زنان در فعالیت های اقتصادی همواره در تاریخ توسعه جوامع روستایی مطرح بوده اما در این زمینه، هنوز برای زنان روستایی وضعیت مطلوب ایجاد نشده است که یکی از دلایل آن توجه اندک به آموزش زنان و عدم بسترسازی مناسب برای ایجاد فرصت های اشتغال آنهاست (پاپزن و همکاران، ۱۳۹۰). عدم موفقیت پروژه های روستایی در تأثیرگذاری بر تولید محصولات کشاورزی به علت غفلت از نقش های اساسی زنان در برنامه ها بوده است (Schuster, 1982). به باور، کول و باچایان (Cole and Bachayan, 2007)، بیشتر برنامه های آموزشی - ترویجی مخصوص مردان است و زنان معمولاً فراموش می شوند. تا زمانی که زمینه گسترش توانایی های زنان روستایی فراهم نشود و آنها به درجه ای از توانمندی در تسلط بیشتر بر منابع و کسب منافع در راستای خوداتکایی قابل قبول و مشارکت در تصمیم گیری ها نرسند، این بازیگران پنهان به جایگاهی که درخور منزلت انسانی آنهاست، دست نخواهند یافت (رمضانپور، ۱۳۸۹). راهبردهایی گوناگون برای برخورداری زنان از منافع توسعه در قالب نظریه های متعدد و از دیدگاه های مختلف مانند زنان و توسعه، جنسیت در توسعه و زنان در توسعه ارائه شده است که جدیدترین آنها بر توانمندسازی زنان برای مشارکت در فرایند توسعه تکیه دارد. به عقیده مالهاترا و

شولر (Malhatra and Schuler, 2002)، توانمندسازی فرایندی است که طی آن، زنان قادر به سازمان‌دهی خود می‌شوند، اعتماد به نفس خود را ارتقا می‌بخشند و از حقوق خود در ارتباط با انتخاب آزاد و کنترل بر منابع استفاده می‌کنند.

زنان با حضور در تشکل‌ها، علاوه بر برخورداری از مزایای اقتصادی، فرصت کسب تجربه در زمینه رهبری و مدیریت و همچنین، شکستن حصارهای جدایی آنها از نیمه دیگر جامعه را به دست می‌آورند. افزون بر این، فعالیت در گروه‌های کاری زنان به آنها کمک می‌کند تا حس خودباوری را که پیش‌نیاز مشارکت در تشکل‌هاست، به دست آورند. تشکل‌های زنان بستری مناسب برای تأثیرگذاری آنها در تحقق عدالت اجتماعی است (آجیلی و همکاران، ۱۳۸۸). با فراهم شدن زمینه‌های اشتغال مناسب ویژه زنان روستایی، مثل طرح تولید ورمی‌کمپوست^(۱)، می‌توان نقش آنها را نمایان‌تر کرد. ورمی‌کمپوست محصول تولیدشده از تجزیه مواد آلی از طریق فعل و انفعالات بین کرم خاکی و میکروارگانیسم‌هاست (Arancon et al., 2005; Gupta and Garg, 2008; Singh and Suthar, 2012). تولید ورمی‌کمپوست یک فناوری کم‌هزینه برای فرآوری یا تغییر زباله‌های ارگانیک بوده (Padmavathiamma et al., 2008) و دارای مزایای متعدد است: بی‌بو، مقرون به صرفه، و عاری از عوامل بیماری‌زا و آلودگی است (Ozawa et al., 2005). بدین ترتیب، تولید ورمی‌کمپوست از دو جهت اهمیت دارد؛ یکی آنکه حجم زیادی از مواد زائد آلی با این روش بازیافت می‌شود و از نقطه‌نظر اقتصادی و زیست‌محیطی مهم است، دیگر آنکه استفاده از ورمی‌کمپوست تولیدشده در زمین‌های کشاورزی سبب بهبود کیفیت خاک، رشد گیاهان و کاهش مصرف آب می‌شود که چه‌بسا صرفه اقتصادی فراوان را به دنبال داشته باشد. تشکل‌های زنان روستایی در استان فارس و با حمایت دفتر امور زنان روستایی و عشایری در زمینه‌های مختلف از جمله تولید ورمی‌کمپوست فعالیت می‌کنند. تشکل‌های روستایی می‌توانند پیامدهای مثبت فراوان برای جامعه روستایی داشته باشند. هدف کلی پژوهش حاضر شناخت نقش و تأثیر تشکل‌های تولیدکننده ورمی‌کمپوست بر زنان و جامعه روستایی بوده و در این راستا، اهداف اختصاصی زیر دنبال شده است:

- شناخت پیامدهای اجتماعی فعالیت زنان در تشکل‌های ورمی‌کمپوست برای جامعه روستایی؛
- شناخت پیامدهای فعالیت در تشکل‌های تولید ورمی‌کمپوست برای زنان روستایی؛ و
- شناخت پیامدهای اقتصادی فعالیت در تشکل‌های تولید ورمی‌کمپوست برای زنان روستایی.

روش تحقیق

پژوهش حاضر در ۱۳۹۱ با بهره‌گیری از روش کیفی مصاحبه عمیق و ساختارمند انجام شده است. بدین منظور، دستورالعملی در زمینه شناسایی پیامدهای فعالیت در تشکل‌های زنان روستایی طراحی شد. تعداد ۲۳ تن از زنان عضو تشکل‌های تولید ورمی کمپوست شهرستان‌های کوار (روستای نوروزان)، مرودشت (روستای مقصودآباد)، پاسارگاد (روستای وکیل‌آباد) و بیضا (روستای ابراهیم‌آباد) در استان فارس، با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی^(۲) در زمینه کارکردهای تشکل‌های تولید ورمی کمپوست مورد مصاحبه قرار گرفتند. برای برداشت عمیق اطلاعات مصاحبه‌شوندگان از ضبط صوت و دوربین تصویربرداری (تلفن همراه) استفاده شد. سپس، اظهارات زنان روستایی به دقت مورد بررسی قرار گرفته و به صورت مکتوب درآمد. برای تحلیل یافته‌ها، از نظام‌های کدبندی و توسعه طبقات^(۳)، شمارش و نظام‌های طبقه‌بندی سلسله‌مراتبی^(۴) استفاده شد.

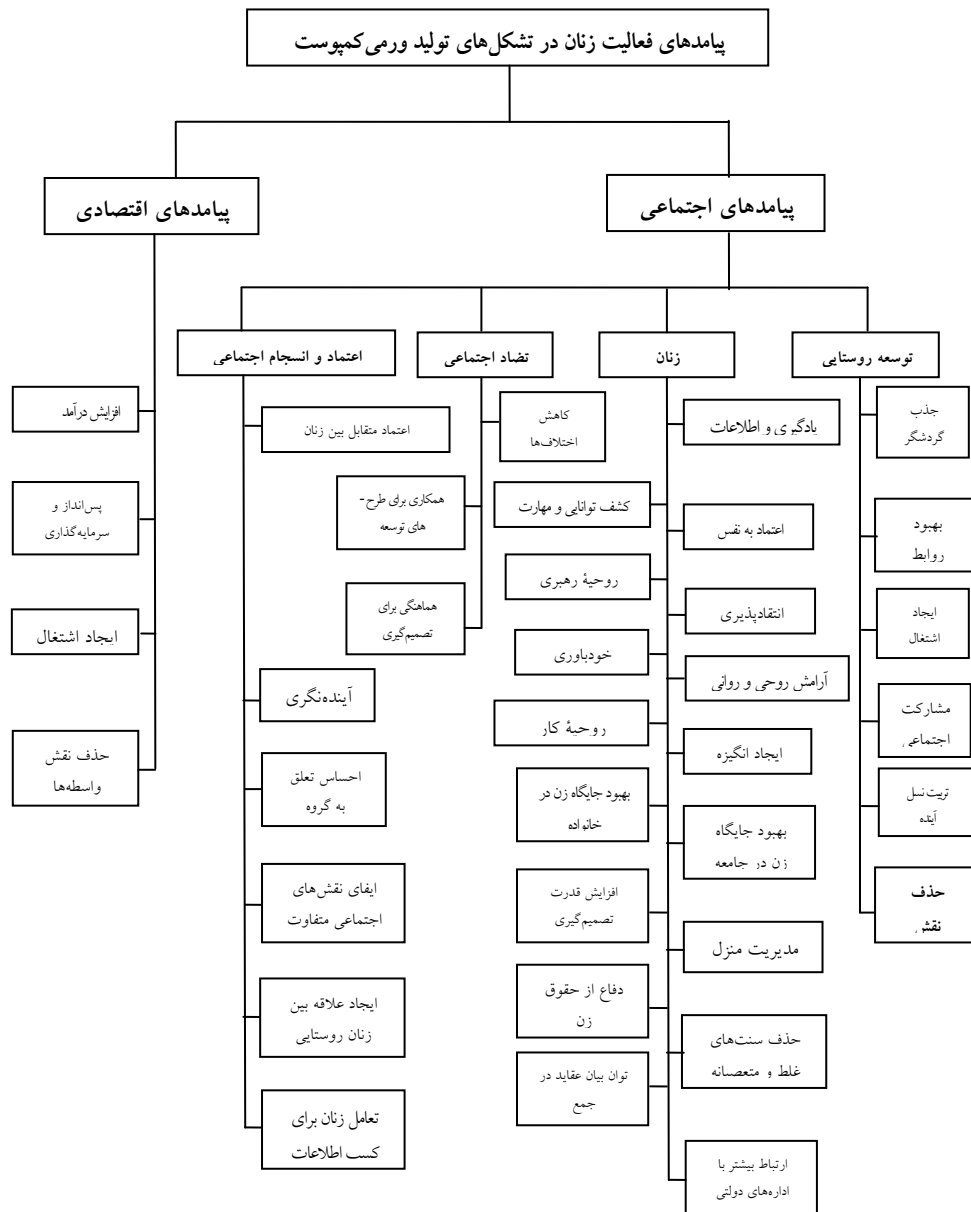
نتایج و بحث

پیامدهای فعالیت در تشکل‌های زنان برای جامعه روستایی در قالب پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بررسی شده و مفاهیم به دست آمده از مصاحبه با زنان واکاوی شده است.

پیامدهای اجتماعی فعالیت در تشکل‌ها

پیامدهای فعالیت در تشکل‌ها در زمینه تضاد اجتماعی، اعتماد و انسجام اجتماعی و توسعه روستایی و نیز اثر تشکل‌ها بر ویژگی‌های فردی زنان روستایی بررسی شده و جملات زنان در جدول ۱ و نمودار درختی عناوین موضوعات در نگاره ۱ آمده است.

اعتماد متقابل میان زنان روستایی: زنان روستایی، در زمینه کار و فعالیت خود، به‌ویژه به اعتماد متقابل بسیار اهمیت می‌دهند. فعالیت‌ها و رفتارهای آنها اغلب بر پایه اعتماد شکل می‌گیرد؛ به گفته خود آنها، «در روستا، برعکس شهرها، زنان خیلی همدیگر را می‌شناسند. کسی حس بدبینی به هم ندارد. اگر من ده میلیون داشته باشم، به راحتی می‌دهم دست همسایه‌ام، می‌گویم برایم ننگه دار. زنان بیشتر به هم اعتماد می‌کنند، به هم کمک می‌کنند».

منبع: یافته‌های پژوهش

نگاره ۱- نمودار درختی پیامدهای اجتماعی و اقتصادی فعالیت در تشکل‌های زنان روستایی

بهبود تعاملات زنان روستایی: فعالیت‌های اجتماعی زنان و اظهار نظر همه اعضا در زمینه‌های مختلف بر اطلاعات زنان می‌افزاید. به گفته خود آنها، فرد «با چند نفر دیگر آشنا می‌شود، چیزهای جدید یاد می‌گیرد، و بیشتر می‌تواند با مشکلات کنار بیاید».

کاهش اختلافات میان زنان روستایی: زنان می‌گفتند که با انجام کارهای جمعی، احترام به دیگران بیشتر شده، اختلافات کمرنگ‌تر می‌شوند؛ به گفته خود آنها، «ما قبلاً اگر با هم اختلافی داشتیم، در این تشکل‌ها با هم یکی شدیم، دیگر اختلاف نداریم، دیگر اختلافی بین‌مان نیست. الان خیلی همدیگر رو دوست داریم و در کارها به هم خیلی کمک می‌کنیم».

تقویت همدمی میان زنان: به گفته زنان مصاحبه‌شونده، «وقتی با زنان یک گروه می‌شوی، حس می‌کنی اعضای گروه جزو خانواده‌ات هستند. هر حرفی یا مشکلی داشته باشی، به آنها می‌گویی؛ دوست داشته باشند، قبول می‌کنند و اگر هم مخالفتی داشته باشند، راحت می‌گویند».

امنیت خاطر با تعلق به گروه: در کار جمعی، اعضا نسبت به کار احساس مسئولیت دارند و خود را متعلق بدان می‌بینند و مانند یک پیکر واحد عمل می‌کنند (قهار و همکاران، ۱۳۸۸). زنان روستایی با عضو شدن در تشکل‌ها خود را به گروهی وابسته می‌دانند و این گروه را مرجعی برای مشکلات و نیازهایشان می‌دانند؛ و به گفته خود آنها: «وقتی احتیاج یا مشکل داشته باشیم، به ما کمک می‌کند، جایی هست برویم و درد دل‌هایمان را بگوییم».

شهامت در ایفای نقش اجتماعی: در اکثر روستاها، زنان فقط به کارهای خانه می‌پردازند و وظیفه خود را رسیدگی به امور منزل، تربیت فرزندان و پخت‌وپز می‌دانند، در حالی که با قرار گرفتن زنان در جایگاه‌های اجتماعی خارج از چارچوب خانه، تسریع فرایند توسعه روستایی امکان‌پذیر می‌شود. تشکل‌های زنان می‌توانند زمینه‌ساز حضور زنان در اجتماع باشند؛ چنان‌که زنان روستایی در مصاحبه‌های خود نیز گفته‌اند که یاد گرفته‌اند توکل کنند، نترسند و کاری را انجام بدهند؛ و در جامعه نقش‌های متفاوت به عهده گرفته‌اند.

آینده‌نگری: فعالیت‌های اجتماعی توجه زنان را به آینده جلب می‌کند؛ زنان در پی تأمین آینده‌ای ایمن هستند: «یاد گرفتیم پس‌انداز داشته باشیم، چون که آدم نمی‌داند صبح فردا چه می‌شود. یک وقتی گیر می‌کنی، همه اینها به دادت می‌رسد».

مطرح شدن زنان روستایی در جامعه: زنان می‌گفتند: «قبل از اینکه این تشکل‌ها راه بیفتد، وقتی می‌گفتند زن روستایی، جوری می‌گفتند که یعنی هیچی بلد نیست. وقتی آمدند و تولید ورمی‌کمپوست را راه انداختند و کود تولید شد و کشاورزان خریدند، درختان جوانه زد و جان گرفت و محصول بیشتر شد، دیگر به زنان به چشم دیگری نگاه کردند».

تربیت صحیح نسل آینده: در جلسات مرتبط زنان روستایی، اطلاعاتی مفید در زمینه‌های تربیت فرزندان و نحوه رفتار با آنها ارائه و در مورد آنها بحث می‌شود: «به زن روستایی، اگر اهمیت بدهی، به او بگویی تو می‌توانی فلان کار را انجام بدهی، روی بچه خودش هم تأثیر می‌گذارد، بچه او هم موفق‌تر می‌شود. این تشکل‌ها مادر خانواده را آموزش می‌دهد، مادر خانواده هم بچه‌ها را بهتر تربیت می‌کند».

افزایش مشارکت اجتماعی: فعالیت زنان در قالب تشکل زمینه حضور آنها در جامعه را فراهم کرده، آنها را در توسعه روستایی دخیل می‌کند؛ و به گفته خود آنها: «در گروه، هر کسی نظری دارد؛ وقتی چند نفر نظر بدهند، می‌شود جمع‌بندی کرد و تصمیم بهتری گرفت. زنان با این کار در اقتصاد کمک‌حال می‌شوند».

ارتقای سطح آگاهی: زنان روستایی بیان می‌داشتند: «این تشکل‌ها روی خانم‌ها تأثیر گذاشته، دارند از اطلاعات هم استفاده می‌کنند و روابطشان بیشتر شده است».

بهبود روابط خانوادگی: در این زمینه، به گفته مصاحبه‌شوندگان: «رابطه خانوادگی بیشتر شده، زن و مرد احترام بیشتری به هم می‌گذارند. مردان فهمیدند که اگر زنان هم فعالیت کنند، خیلی بهتر است؛ در این صورت، دونفره بار زندگی را به دوش می‌کشیم، خیال‌مان هم راحت‌تر است. الان زنان روستایی برای مردان روستایی جایگاهی دیگر دارند، یک احترام دیگر به آنها می‌گذارند».

جدول ۱- پیامدهای اجتماعی فعالیت زنان در تشکل‌ها برای جامعه روستایی، شرح گفته‌های پاسخ‌گویان و تعداد تکرار آنها

تکرار	شرح برخی جملات	پیامدهای اجتماعی
۳۷	«این زن‌هایی که با آنها کار می‌کنم، اگر پول دستی هم بخواهند، راحت به آنها می‌دهم؛ مدرک هم نمی‌گیرم». «می‌تواند اعتماد محلی را بالا ببرد». «اعتماد زنان به هم بیشتر می‌شود. دور هم جمع می‌شویم؛ بیشتر رفت و آمد می‌کنیم». «الان همه زنان یک گروه هستند، بیشتر همدیگر را قبول دارن».	اعتماد متقابل میان زنان روستایی
۲۳	«در زمینه‌های مختلف، چیز یاد می‌گیریم، یاد گرفتیم چه جوری برویم به اداره‌ها، در بانک‌ها کارهایمان را انجام بدهیم».	بهبود تعاملات زنان روستایی
۲۴	«اطلاع‌رسانی بیشتر شده، علاقه زنان روستایی به هم بیشتر شده، بیشتر می‌روند و می‌آیند». «خیلی وقت‌ها با مشورت مشکلات مان حل شده، از حال همدیگر خبر داریم، همفکری می‌کنیم».	تقویت همدلی میان زنان
۱۱	«یک گروه دارند که حامی‌شان هستند، یک جور احساس امنیت دارند». «یاد می‌گیرد یک جایی که رفت، چه جوری کارش را راه بیندازد؛ به جایی، گروهی، وابسته می‌شود».	امنیت خاطر با تعلق به گروه
۳۸	«باعث فعالیت بیشتر زنان می‌شود، مشارکت‌شان در فعالیت‌های اجتماعی بیشتر می‌شود؛ در زمینه‌های مختلف، در نقش‌های مختلف ظاهر می‌شوند». «زن یاد می‌گیرد که باید در جامعه، سری میان سرها در بیاورد؛ روی پای خودش بایستد».	شهامت در ایفای نقش اجتماعی
۱۳	«آدم هم آینده بچهاش، هم آینده خودش، و هم رضایت خانواده‌اش تأمین می‌شود». «یاد گرفتیم به فکر خود و آینده خودمان باشیم؛ کاری، فعالیتی، انجام بدهیم. درآمدی هرچند جزئی هم داشته باشیم، خوب است».	آینده‌نگری

تکرار	شرح برخی جملات	پیامدهای اجتماعی
۲۶	«در روستا، به نظرات زنان اهمیت نمی‌دهند، ولی با فعالیت در این تشکل‌ها، یاد می‌گیریم نظرم‌ان را بیان کنیم». «زنان همیشه دوست دارند که در جاهایی خودشان را نشان بدهند، در جایی بگویند که می‌توانیم فلان کار را انجام بدهیم؛ این تشکل‌ها این فرصت را به آنها می‌دهد».	مطرح شدن زنان روستایی در جامعه
۱۲	«ما اگر این کار را کنیم، بچه‌هایمان که بزرگ می‌شوند، جوان می‌شوند، بعداً بیشتر یاد می‌گیرند، هم درآمد دارند، هم محیط‌شان را تمیز نگه می‌دارند؛ روی زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد». «الان می‌نشینم نظرم‌ان را می‌دهیم؛ من، شوهرم، بچه‌ها که بینیم کدام بهتر است؛ بچه‌هایمان - درست است که کوچک‌اند - ممکن است نظر خیلی خوبی ندهند، ولی یاد می‌گیرند که فکر کنند، می‌فهمند که برایشان ارزش قائلم. مشورت کردن را یاد می‌گیرند».	تربیت صحیح نسل آینده
۱۸	«حتی روابط خانوادگی، روابط زن و شوهر را هم تحت تأثیر قرار داده! روابط گرم‌تر و صمیمانه‌تر شده».	بهبود روابط خانوادگی
۱۷	«با این کارها، زنان روستایی هم وارد جامعه می‌شوند. پیشرفت فقط توسط مردان صورت نمی‌گیرد، زن هم به عنوان جزئی از جامعه باید نقش داشته باشد». «الان زنان دارند پا به پای مردان، جامعه را می‌سازند؛ دارند وارد اجتماع می‌شوند».	افزایش مشارکت اجتماعی
۴۰	«الان پیشرفت کردم، به جلسه‌ها که می‌آیم، چیزهای جدید یاد می‌گیرم». «در جمع نشستم، اطلاعاتم بیشتر شده، بهتر می‌فهمم». «مثلاً من نمی‌دانستم می‌شود از پوست میوه کود تولید کرد، یا از این کرم‌ها اطلاع نداشتم».	ارتقای سطح آگاهی

منبع: یافته‌های تحقیق

پیامدهای فعالیت در تشکل‌ها برای ویژگی‌های فردی زنان روستایی

پیامدهای اجتماعی فعالیت در تشکل‌های زنان و به‌ویژه تأثیر آن بر زنان روستایی بررسی شده، که شرح جملات زنان روستایی در جدول ۲ آمده است.

یادگیری و اطلاعات: زنان می گفتند: «الان اطلاعات مان رفته بالا؛ زنی که رفته، آمده چهارتا حرف شنیده، چهارتا چیز دیده، خیلی بهتر از کسی است که همیشه در خانه نشسته».

اعتماد به نفس: مهم ترین اثر تشکل ها، به گفته همه زنان روستایی، افزایش اعتماد به نفس آنها بوده که پیامدهای مثبت دیگر و از آن جمله علاقه، انگیزه و خودباوری نیز بروز خواهند کرد: «اعتماد به نفس زنان خیلی بیشتر شده، قبلاً توکل نداشتند کاری انجام بدهند؛ ولی الان راحت کاری را که بدانند توانایی انجام آن را دارند، علاقه هم دارند، انجام می دهند».

آرامش روحی و روانی: یکی از مهم ترین نیازهای انسان حس تعلق به یک گروه است که برآورده نشدن آن به سلامت روان فرد صدمه می زند (صفوی فر، ۱۳۸۸). به گفته زنان روستایی: «قبلاً زنان بیکار بودند، از صبح می نشستند در خانه فکر و خیالات می کردند؛ اعصابشان خرد می شد؛ ظهر که شوهرشان از سر کار می آمد، بهانه می گرفتند و دعوا پیش می آمد؛ ولی حالا نه! می رود فعالیتی انجام می دهد، سرحال هم هست».

کشف توانایی و مهارت: توانایی کار گروهی عاملی مهم در رشد شخصیت انسان است که به زنان کمک می کند تا از افکار دیگران ایده بگیرند، علایق خود را بشناسند و در پی بهره گیری از استعدادهایشان برآیند. زنان می گفتند: «می داند چه توانایی ای دارد، وقتی هنری دارد، در این گروه ها بحث می کند که چه جوری از هنرش استفاده کند».

تقویت روحیه رهبری: زنان روستایی می گفتند: «من وقتی بینم یکی مثل خودم دارد یک گروه را می چرخاند و همه را کنار هم جمع کرده، خب! من هم یاد می گیرم در یک گروه کار کنم؛ اگر هم پس فردا لازم بود، یک گروه را مدیریت کنم، حمایت کنم».

خودباوری: زنانی که به خودشان و توانایی هایشان ایمان دارند، در زندگی شخصی و اجتماعی موفق تر خواهند بود: «خودشان را قبول دارند، در تصمیم گیری هایشان قاطع ترند،

بهرتر تصمیم می‌گیرند، می‌توانند تصمیمات بزرگ‌تر بگیرند. من می‌توانم به عنوان یک تولیدکننده حتی به صادرات فکر کنم؛ چرا من نتوانم کار کنم».

ایجاد انگیزه برای فعالیت: زنان بیان می‌کردند: «وقتی زنان را به گروه می‌آوریم، تشویق می‌شوند، یاد می‌گیرند مدیریت کنند هم خانه‌داری، هم بچه‌داری، هم شوهرداری و هم کار در بیرون را».

روحیه انتقادپذیری: در این زمینه، زنان می‌گفتند: «ممکن است من عیبی یا ایرادی داشته باشم، وقتی یک نفر به من بگوید، خب! ناراحت می‌شوم؛ اما در این گروه‌ها آنقدر با هم دوست می‌شویم که راحت ایراد همدیگر را می‌گوییم که برطرف بشود؛ هیچ کسی هم ناراحت نمی‌شود».

تقویت روحیه کار گروهی: فعالیت در این تشکل‌ها مزایای کارهای گروهی را به آنها نشان می‌دهد و اغلب به کار گروهی علاقه‌مند شده، در تشکل می‌مانند. زنان می‌گفتند: «قبلاً ما زنان با هم رابطه‌ای نداشتیم، مخصوصاً من که از یک روستای دیگر آمده بودم. ولی الان جذب این گروه‌ها شدیم، بیشتر از فامیل‌هایمان با هم ارتباط داریم».

جایگاه زن در خانواده: در خانواده‌های روستایی، کمتر از زنان روستایی مشورت می‌خواهند. فعالیت اجتماعی یا استقلال مادی، هرچند اندک، نقش زنان در خانواده‌های روستایی را مشخص‌تر کرده، کمک می‌کند که زنان به جایگاه شایسته خود نزدیک شوند؛ به گفته خود آنها، استقلال زنان بیشتر می‌شود، دید مردان عوض می‌شود، دیگر زنان را ضعیف نمی‌دانند، ارزش زن بالا می‌رود؛ مدیریت خانه کلاً افتاده دست زن؛ الان دیگر زنان این خانه و آن خانه دنبال مردان نمی‌گردند، بلکه این مردان هستند که دنبال زنان می‌گردند، ببینند کجا دارند کار می‌کنند. زن دارد خانه را اداره می‌کند».

جایگاه زن در جامعه: با بهبود جایگاه زنان در خانواده و فعالیت‌های مختلف اجتماعی، جایگاه زن در جامعه بهتر می‌شود. زنان معتقدند: «روی جایگاه زن تأثیر دارد. زن دیگر یک فرد گوشه‌گیر نیست که فقط به فکر کار خانه هست». «ارزش زن خیلی بالا می‌رود، همین‌که از چشم دیگران یک زن موفق هست، احساس غرور می‌کند».

قدرت تصمیم‌گیری در خانواده: زنان بیان می‌کردند که با فعالیت در این تشکله‌ها، اطلاعات آنها افزایش می‌یابد و پس از آن، بر تصمیمات داخل خانواده تأثیر می‌گذارند. آنها می‌گفتند: «زن در این تشکله‌ها خیلی چیزها یاد می‌گیرد و نمی‌گذارد در خانه اشتباهی پیش بیاید». «الان در خانه ما، من یکی از پایه‌های اصلی تصمیم‌گیری شده‌ام».

بیان نظر و عقیده در جمع: به گفته زنان، برخی زنان که تا قبل از عضویت در تشکله‌ها، حتی در جمع حاضر نمی‌شدند، پس از عضویت، در جلساتی که مسئولان هم حضور دارند، صحبت می‌کنند: «آن وقت‌ها اصلاً بلد نبودیم حرف بزنیم، نمی‌فهمیدیم چه بگوییم. بعضی‌ها حتی می‌روند به جلساتی که در شهر هست، صحبت می‌کنند».

مدیریت خانه‌داری: زنان بیان می‌کردند که وقتی علاوه بر کار خانه، کار دیگری نیز داشته باشند، برای انجام کارها برنامه‌ریزی می‌کنند تا بتوانند همه کارها را انجام دهند و به کارهایشان نظم و ترتیب بدهند: «این کارهای بیرون باعث شده که برای کارهایم، یک برنامه‌ریزی خاص داشته باشم، مثلاً زمان خاصی را برای بچه‌هایم بگذارم، زمان خاصی را برای کار خانه، زمانی برای زندگی شخصی‌ام. برنامه زندگی‌ام را روی کاغذ پیاده کردم؛ آخر هر هفته برنامه را چک می‌کنم، تحلیل می‌کنم که چرا بعضی جاها برنامه‌ام موفق نبوده، بی‌نظمی از خودم بوده یا چیز دیگری، نظم خاصی آمده به زندگی‌ام».

سودمندی برای جامعه: زنان می‌گفتند که با کار در عرصه‌های اجتماعی، می‌توانند نقشی مفید در روستا و کشور داشته باشند: (زن) «می‌تواند در اقتصاد کشورش، در اقتصاد جامعه خودش نقش مؤثری داشته باشد، فرد مفیدی باشد برای جامعه».

جدول ۲- پیامدهای اجتماعی فعالیت در تشکل‌ها برای زنان روستایی، شرح جملات و مفاهیم

مفهوم	شرح برخی جملات
یادگیری و اطلاعات	«اطلاعات مان رفته بالا، می‌رویم، می‌آییم، سؤال می‌کنیم». «قبلاً هیچی نمی‌دانستم. حالا درست است که سوادم کم است، ولی ... حالا از خیلی چیزها و این اداره‌ها سر در می‌آورم». «یاد گرفتیم چه جوری از زیاله‌ها استفاده کنیم، زیاله‌ها هم یک ثروت است، اگر از آنها درست استفاده بشود».
اعتماد به نفس	«در گروه، وقتی حرف می‌زنی، نظر می‌دهی، خودت را صاحب‌نظر می‌دانی». «اگر جلسه باشد، می‌رویم در گروه راحت حرف می‌زنیم، چون می‌رویم در جمع، اعتماد به نفس مان بیشتر شده». «وقتی یکی کار را انجام بدهد، بقیه ترس‌شان می‌ریزد، پشت سرش آن کار را انجام می‌دهند».
مدیریت خانه‌داری	«یاد گرفتم چه جوری برنامه‌ریزی کنم که هم به کار خانه برسم، هم به کار بیرون. مدیریت می‌کنم همه چیز را». «برنامه‌ریزی می‌کنم، بیشتر کارها را شب‌ها انجام می‌دهم که روز بتوانم به کار بیرون خودم هم برسم».
کشف توانایی و مهارت	«الان (همه اعضا) خانه ما می‌دانند که در کشاورزی، در دامداری، و در صنایع دستی هم خودشان می‌توانند کار کنند». «خیلی‌ها وقتی زود ازدواج می‌کنند، راه پیشرفت‌شان بسته می‌شود؛ با کار در این گروه‌ها، امکان پیشرفت‌شان فراهم می‌شود». «وقتی می‌دانند که می‌توانند کارهای بیشتری انجام بدهد، چرا انجام ندهد؟!».
روحیه رهبری	«(زن) می‌تواند مدیریت یک گروه را به عهده بگیرد». «اگر سرپرست گروه خوب باشد، او هم می‌تواند یک جای دیگر سرپرستی گروهی را به عهده بگیرد».
خودباوری	«(تشکل) باعث شده که خودم را باور کنم». «خودشان به کارشان ایمان دارند، اعتقاد دارند که هر زنی می‌تواند کار کند. زنان خودشان را، توانایی‌شان را باور کردند و می‌گویند چرا من نتوانم، من هم می‌توانم».
انگیزه فعالیت	«در قالب تشکل می‌توانیم نمایشگاه برپا کنیم، زن‌ها بیایند کاریشان را به نمایش بگذارند». «وقتی چهار نفر در این تشکل‌ها موفق می‌شوند، بقیه می‌بینند و انگیزه‌ای می‌شود برای بقیه». «در گروه‌ها، وقتی در مورد چیزی بحث می‌شود، علاقه پیدا می‌کنند و می‌روند دنبال آن».
روحیه انتقادپذیری	«(تشکل) روحیه انتقادپذیری و بیان نظر را در زنان می‌برد بالا، هر کسی هرچه به ذهنش برسد، می‌گوید؛ به نظر بقیه هم گوش می‌دهد». «بعضی وقت‌ها این زنان لج می‌کنند و هرچه بقیه می‌گویند، آنها می‌گویند نه! اما بیایند اینجا و نظر همه را گوش بدهند، فکر می‌کنند و می‌گویند نظر آنها هم خوب است، دیگر به بقیه هم فکر می‌کنند».
روحیه کار گروهی	«قبلاً فکر می‌کردم نمی‌توانم با زنان دیگر کار کنم، ولی الان راحت با آنها کار می‌کنم». «روحیه کار گروهی‌ام بالا رفته، راحت‌تر با گروه کار می‌کنم». «بیشتر دل‌مان می‌خواهد کار گروهی انجام بدهیم».
جایگاه زن در	«وضعیت هم در خانواده خودت، هم در خانواده شوهرت فرق می‌کند. مثلاً می‌گویند عروسم

مفهوم	شرح برخی جملات
خانواده	شاغل است، چقدر درباره عروس شان ذوق می کنند؛ چقدر خواهر شوهرم درباره من ذوق می کند؛ بیشتر درباره تو ذوق می کنند». «الان در خانه همه چیز از زیر نظر من رد می شود، شوهرم هر کاری بخواهد انجام بدهد، اول با من مشورت می کند».
جایگاه زن در جامعه	«دید جامعه نسبت به زنان عوض می شود، بیشتر به زن احترام می گذارند». «زنان روستا را باور می کنند، آنها را دست کم نمی گیرند؛ ارزش زن روستایی بالا می رود». «وقتی در این تشکل ها باشی، همه جا حرفت را قبول می کنند و می گویند که او دارد فلان جا کار می کند».
قدرت تصمیم گیری در خانواده	«اگر در خانه بخواهند تصمیمی بگیرند، نظرم را می گویم و نظرم الان اهمیت بیشتری دارد». «(زنان) قدرت تفکرشان بیشتر شده، فکر می کنند چه کاری انجام بدهند بهتر است! تصمیم درستی بگیرند؛ اگر یک بار اشتباه کردند، آن را تکرار نکنن».
بیان نظر و عقیده در جمع	«در جمع راحت سؤال هایمان را می پرسیم، اگر سؤالی هم پرسیدند، جواب می دهیم». «راحت حرف هایمان را می زنیم، اگر سؤالی داشته باشیم، می پرسیم». «قبلاً اصلاً در جمع صحبت نمی کردم، می ترسیدم، رویم نمی شد. ولی الان نه، خیلی بهتر شدم، راحت می توانم با زنان ارتباط برقرار کنم».
مدیریت خانه داری	«یاد گرفتم چه جور برنامه ریزی کنم که هم به کار خانه برسم و هم به کار بیرون. مدیریت می کنم همه چیز را». «برنامه ریزی می کنم، بیشتر کارها را شبها انجام می دهم که روز بتوانم به کار بیرون خودم هم برسم».
سودمندی برای جامعه	«می بینم من هم می توانم کاری انجام بدهم، من هم در جامعه نقشی دارم». «زن وقتی کاری انجام بدهد، از اوقاتش استفاده کند، می گوید من هم می توانم مثرم باشم». «می توانی خودت را حس کنی، ببینی چقدر ارزش داری برای جامعه».
ارتباط با نهادها	«الان زنان می روند به جهاد، بسیج، بانک، همه جا». «همه چیز یاد گرفتیم، سر از بانک و سر از همه چیز در می آوریم». «قبلاً اصلاً می ترسیدیم برویم اداره ای، سازمانی، بانکی، چیزی؛ ولی الان بدون اینکه به مردان بگوییم، هر جا کار داشته باشیم، می رویم و می آیم. همه اداره ها را هم بلد شده ایم».
دفاع از حقوق خود	«هر زنی وقتی از حقوق خودش آگاهی داشته باشد، بهتر می تواند از خودش دفاع کند». «الان که به زن اهمیت نمی دهند، مثل دوران جاهلیت می ماند! فرقی ندارد که دختران را زنده به گور کنند یا به زنان بی احترامی کنند، این چیزی است که در جامعه اسلامی نباید دیده بشود». «یاد گرفتم چه جور از حق خودم دفاع کنم».
حذف سنت های نادرست و متعصبانه	«مردان اوایل نمی گذاشتند، الان قبول کردند که برویم فعالیت کنیم؛ اصلاً این کار را قبول نداشتند، ولی الان قبول دارند و می گویند خوب است» «خود زن ها می توانند به شوهرانشان بگویند که فلان زن دارد کار می کند و شوهرانشان را تشویق کنند که اجازه بدهند تا فعالیت کنند».

منبع: یافته های تحقیق

ارتباط با نهادها: زنان می‌گفتند که قبل از فعالیت در این تشکل‌ها، کارهای اداری خود را به دیگران یا به شوهرانشان می‌سپردند، ولی هم‌اکنون خودشان به اداره‌های مربوط مراجعه می‌کنند و در این زمینه، اطلاعات زیادی کسب کرده‌اند: «یاد گرفتم کارهایم را خودم انجام بدهم. آن وقت‌ها هیچ وقت به بانک نمی‌رفتم، ولی الان بلد شدم چه طوری است».

دفاع از حقوق خود: زنان روستایی بیان می‌کردند که فعالیت‌های اجتماعی به آنها کمک می‌کند با حق و حقوق خود آشنا شوند. آنها می‌گفتند: «الان یک جورهایی با حق و حقوق خودمان آشنا می‌شویم، می‌دانیم که زن فقط یک به اصطلاح وسیله نیست که فقط کار خانه را انجام بدهد؛ می‌تواند در کنار مردش نقش آفرینی کند».

حذف سنت‌های نادرست و متعصبانه: در جامعه روستایی، مردسالاری وجود دارد. اما افزایش اطلاعات و حضور زنان در جامعه می‌تواند این حصارها و سنت‌های تعصب‌گرایانه را شکسته، تساوی را جایگزین برتری مرد بر زن کند. زنان اظهار می‌داشتند: «همه‌اش دستور که صبح تا غروب در خانه باش، این کار را بکن آن کار را بکن؛ ولی وقتی (زنان) می‌آیند از محیط خانه بیرون و تلاش کنند، مردان هم ببینند تشویق می‌شوند به اینکه اجازه بدهند زن‌ها فعالیت خارج از خانه هم داشته باشند».

پیامدهای اقتصادی فعالیت در تشکل‌ها برای زنان روستایی

جدول ۳ شرح جملات و نظرات زنان روستایی در زمینه پیامدهای اقتصادی فعالیت زنان در تشکل‌های تولید ورمی‌کمپوست را نشان می‌دهد.

افزایش درآمد: زنان روستایی نقش تشکل‌های زنان در افزایش درآمد خانوارها را بسیار مهم تلقی می‌کنند. ناگاوالما و همکاران (Nagavallema et al., 2006)، افزایش درآمد زنان روستایی در هند را از پیامدهای فعالیت در تشکل‌های تولید ورمی‌کمپوست دانسته‌اند. به گفته زنان روستایی: «شاید شوهرش درآمد آن‌چنانی نداشته باشد، ولی زن از هنرش استفاده می‌کند و می‌تواند کمک خرج خانه باشد».

جدول ۳- پیامدهای اقتصادی فعالیت زنان در تشکل‌ها برای جامعه روستایی، شرح جملات و تعداد تکرار آنها

تکرار	شرح برخی جملات	پیامدهای اقتصادی
۴۴	«اگر زنان گروهی بشوند، بیشتر می‌توانند روی اقتصاد تأثیر بگذارند.» «خیلی کمک می‌کند، مثلاً وام‌هایی که در این گروه‌ها می‌گیریم، می‌رویم کاری راه می‌اندازیم، و درآمدی داریم.» «هرچند، درآمدش کم باشد، به درد خانواده روستایی می‌خورد.»	افزایش درآمد
۱۶	«خیلی تأثیر گذاشته، قبلاً خانم‌ها اصلاً به فکر پس‌انداز نبودند؛ ولی الان روی حساب پیشرفت‌شان یا روی حساب اینکه از بقیه عقب نیفتند، پس‌اندازشان بیشتر شده.» «این درآمدها و فعالیت‌هایشان کمک می‌کند و در دقیقه نود به دامن می‌رسد.»	پس‌انداز و سرمایه‌گذاری
۳۷	«خیلی‌ها وام گرفتند و با آن کار انجام دادند.» «فعالیت زنان بیشتر شده، به سمت کارهای دیگر رفتند و درآمدها بیشتر شده.» «وامی می‌گیرند، فکر می‌کنند که چه کاری با آن انجام بدهند بهتر است.»	ایجاد اشتغال
۱۲	«الان زنان درباره بازار کلی چیز می‌دانند. قبلاً اگر می‌خواستند قالی ببافند، می‌نشستند یک نفر نخ بیاورد ببافند؛ تمام هم که می‌شد، می‌نشستند که بیاید ببرد؛ ولی الان می‌گویند چرا به وسیله واسطه کارمان را انجام بدهیم؟ چرا خودمان کار را دست نگیریم؟ الان خودشان نخ تهیه می‌کنند و می‌آیند و می‌بافند! خودشان هم می‌فروشند و درآمدشان هم بیشتر است. این دلالت را از این وسط برمی‌دارند.»	حذف نقش واسطه‌ها

منبع: یافته‌های تحقیق

پس‌انداز و سرمایه‌گذاری: زنان با فعالیت در این تشکل‌ها به اهمیت پس‌انداز پی برده‌اند. تحقیق مجتهد و حسن‌زاده (۱۳۸۰) نیز نشان داد که این طرح‌ها توان پس‌انداز را بالا می‌برد و سرمایه‌گذاری بیشتر را در فرایند تولید امکان‌پذیر می‌کند. به گفته زنان: «پس‌اندازها رفع گرفتاری مردم و رواج کارشان است. بیکار نیستند که دست روی دست بگذارند. هر کسی هرچه تلاش کند، برای خودش و به نفع خودش است.»

ایجاد اشتغال: زنان می‌گفتند: «(تشکل) باعث پیشرفت روستا می‌شود. ما در روستا عطاری نداشتیم، خیاطی نداشتیم، مغازه لباس و پوشاک نداشتیم. زنان که درآمدی از این راه داشتند، هر کدام یک مغازه زدند و نیازهای ما را برطرف می‌کنند». «درآمدش را هم صرف کارهای دیگر می‌کنیم؛ برای عده‌ای هم اشتغال‌زایی می‌شود».

حذف نقش واسطه‌ها: زنان یاد گرفته‌اند که با ارتباط با سایر زنان روستایی، شناسایی بازارها و عوامل اصلی در فضای کار و فعالیت‌شان تا حد ممکن دست واسطه‌ها را از فعالیت‌های تولیدی خود کوتاه کنند: «کشاورزهایمان، زمان خرید بذر گندم و کود، پول نداشتند و مجبور بودند پول سودی بگیرند یا محصول‌شان را پیش‌فروش کنند؛ ولی از زمانی که زنان مشغول فعالیت شدند، خیلی از این مشکلات به کمک زنان حل می‌شود».

با توجه به اظهارات زنان روستایی، مفاهیم کلی در زمینه پیامدهای اجتماعی و اقتصادی فعالیت در تشکل‌های زنان روستایی استخراج و زیرمفاهیم مربوط به هر مفهوم اصلی نیز از صحبت‌های زنان مشخص شده است. با استفاده از این مفاهیم و زیرمفاهیم، نمودار درختی پیامدها طراحی شده است که دیدی کلی نسبت به پیامدها ارائه می‌دهد (نگاره ۱).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تجربه نشان داده که نوآوری‌های مهم و پیشرفت‌های فناوری در سازمان‌های بزرگ دولتی به خاطر ماهیت عدم انعطاف‌پذیری آنها با محیط اتفاق نخواهد افتاد و سازگاری با محیط در حال تغییر چیزی است که از یک ساختار بزرگ و پیچیده دولتی برنمی‌آید. برای برون‌رفت از این ساختار، تنها راه مؤثر توسعه شرایط ایجاد و رقابت فعالیت‌های اقتصادی کوچک است؛ از جمله این ساختارها تشکل‌های زنان است که با مدیریت صحیح، پیامدهای مثبت فراوان برای جامعه روستایی به دنبال خواهند داشت.

نیاز اقتصادی یکی از عمده عواملی است که زنان روستایی را به فعالیت در تشکل‌های زنان تشویق می‌کند. تشکل‌های زنان روستایی می‌توانند به عنوان مراکز توسعه کارآفرینی

و ایجاد اشتغال عمل کرده، سهم زنان روستایی در درآمد خانوار را افزایش دهند. آموزش تسهیل‌گران روستایی برای هدایت تشکل‌ها به سمت کارآفرینی و کسب‌وکارهای خانگی می‌تواند نقشی مهم ایفا کند. زنان روستایی باید از کلیشه‌های حاکم موجود بیرون رفته، شجاعت انجام کارهای جدید را در خود پرورانند. در این زمینه، حمایت سازمان جهاد کشاورزی، مراکز ترویج شهرستان‌ها و نیز تشکل‌های زنان لازم است. ترویج کار گروهی و کارآفرینی زنان فواید و مزایای ناشی از افزایش توانمندسازی اقتصادی زنان را چندبرابر می‌کند. از دیگر مزایای افزایش توانمندسازی اقتصادی زنان عبارت‌اند از: افزایش استقلال و عدم وابستگی مالی زنان، توانایی ایستادگی در برابر سوءاستفاده همسران، و الگو قرار گرفتن آنها برای دیگران در جامعه.

باید بستر فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی حضور زنان فراهم شود تا از نیروی فکری، خلاقیت و نوآوری آنها در راستای توسعه اقتصادی خانواده و جامعه بهره‌مند شد. زنان یکی از پیامدهای فعالیت در تشکل را بهبود جایگاه زنان روستایی در جامعه و نیز شهامت ایفای نقش‌های اجتماعی می‌دانند. زنان روستایی، همچنین، تشکل‌های زنان را راهی برای برون‌رفت از حصارهای اجتماعی و حضور فعال خود در جامعه می‌دانند. از این رو، حمایت و توسعه چنین تشکل‌هایی برای دستیابی به توسعه منابع انسانی ضروری می‌نماید.

افزایش مشارکت زنان در فعالیتهای گروهی برای کنترل کارکردها و ساختارهای کسب قدرت از اصول پایداری حرکت‌های زنان است. اما به دلایلی از جمله عدم دسترسی به منابع تولید و دارایی‌ها مانند زمین، اعتبارات، فناوری و خدمات ترویجی، و نیز کم‌سواد بودن آنها در مقایسه با مردان، توان زنان در تصمیم‌گیری‌ها محدود شده است. همچنین، عدم دسترسی زنان روستایی به تشکل‌ها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی، به دلیل ضعف عملکرد این سازمان‌ها در ارتباط با زنان و نیز عدم ایفای نقش مؤثر از سوی زنان روستایی عضو این سازمان‌ها به علت عدم برخورداری از آموزش‌های لازم، از موانع جدی توانمندسازی و به‌کارگیری زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی است. تشکل‌های زنان یکی از راه‌های افزایش حضور زنان در اجتماع به‌شمار

می‌رود. از این‌رو، لزوم ارائه آموزش‌های لازم به تسهیل‌گران روستایی به‌خوبی نمایان است. مدیریت این تشکل‌ها نقشی مهم در موفقیت آنها دارد؛ بنابراین، باید لزوم دقت بیشتر در انتخاب تسهیل‌گران روستایی و آموزش آنها برای مدیریت یک گروه را نیز یادآور شد.

سرمایه‌گذاری آموزشی کمتر برای ارتقای مهارت‌های زنان، وجود فرهنگ مردسالاری، نامناسب بودن محیط کار، وجود سنت‌ها و باورهای خاص در خانواده و نگرش منفی به اشتغال زنان در برخی فعالیت‌ها از مهم‌ترین عوامل نرخ پایین مشارکت زنان به‌شمار می‌روند. زنان روستایی یکی از پیامدهای فعالیت در تشکل‌های زنان را حذف سنت‌های نادرست و متعصبانه می‌دانند. تأکید بر جنبه‌های مختلف تشکل‌های زنان، بحث در گروه‌های زنان پیرامون پیامد فعالیت در تشکل‌ها، ارائه آموزش در زمینه راهکارهای حضور زنان در جامعه می‌تواند در موفقیت تشکل‌ها برای جذب زنان روستایی مؤثر باشد.

دسترسی زنان به اعتبارات و اطلاعات مورد نیاز به افزایش و بهبود بهره‌وری آنها در کشاورزی می‌انجامد. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود که تسهیلات اعتباری بیشتری برای فعالیت‌های زنان در نظر گرفته شده، دسترسی آنها بدین اعتبارات راحت‌تر شود.

این باور جنسیتی که همیشه باید کارهای مهم را مردان انجام دهند و تاکنون نیز ملاک تقسیم کار اجتماعی در روستا بوده، باعث شده است که مردان به فعالیت زنان اهمیتی ندهند و امتیازهای کمتری برای کار زنان قائل شوند؛ چنین رویکردی موجب می‌شود که هم مردان و هم زنان در زمینه تغییراتی که باید برای بهبود زندگی زنان صورت گیرد، اهمیتی قائل نشوند و یا موضعی انفعالی در پیش گیرند و در نتیجه، زنان خود به خود از صحنه‌های اجتماعی و مشارکت مؤثر و فعال در جامعه بازمی‌مانند. حضور زنان در تشکل‌ها می‌تواند این باورهای نادرست را کمرنگ کرده و از بین ببرد. به گفته زنان مورد مطالعه، حضور آنها در تشکل‌ها به افزایش قدرت تصمیم‌گیری آنها در خانواده، مطرح شدن زنان روستایی در جامعه، افزایش مشارکت اجتماعی، و ارتقای سطح آگاهی آنها انجامیده است.

یادداشت‌ها

۱- vermicompost؛ ورمی کمپوست، متشکل از ورمی (کرم خاکی) و کمپوست (کود آلی)، به معنی نوعی کود آلی است که از فعالیت کرم خاکی به دست می‌آید.

2. snowball sampling
3. coding and developing category systems
4. creating hierarchical category systems

منابع

- آجیلی، عبدالعظیم؛ منجم‌زاده، زهره؛ و اشرفی، پریسا (۱۳۸۸)، «بررسی مسائل و مشکلات تعاونی‌های زنان استان خوزستان و راه‌های ارتقای کمی و کیفی آنها». *تعاون*، سال ۲۰، شماره ۲۰۸ و ۲۰۹، صص ۶۳-۷۹.
- پاپ‌زن، عبدالحمید؛ خالدی، خوشقدم؛ و سلیمانی، عادل (۱۳۹۰)، «ارزشیابی آموزش‌های فنی حرفه‌ای زنان روستایی در زمینه صنایع دستی». *فصلنامه علمی- پژوهشی جامعه-شناسی زنان*، سال ۲، شماره ۳، صص ۳۸۲۱-۳۸۲۱.
- رمضانپور، نعیمه (۱۳۸۹)، «اقتصاد خانواده روستایی بر دوش زنان فدایی». *ماهنامه دام، کشت و صنعت*، شماره ۱۲۵، صص ۹۱-۹۲. بازیابی در: ۱۳۹۱/۱۱/۱۵، قابل دسترسی در: <http://www.magiran.com/view.asp?ID=770260>
- صفوی‌فر، فرنوش (۱۳۸۸)، «روحیه تیمی اثر ضد افسردگی دارد». بازیابی در: ۱۳۹۱/۱۱/۱۵، قابل دسترسی در: <http://www.khabaronline.ir/detail/6587>
- قهار، ه؛ بوسلیکی، ح؛ و عالم‌زاده نوری، م. (۱۳۸۸)، «کارگروهی: ضرورت‌ها و مزیت‌ها». *مجله نگاه حوزه*، شماره ۲۷۴، صص ۳۰-۴۱. بازیابی در: ۱۳۹۱/۱۱/۱۵، قابل دسترسی در: <http://www.hawzah.net/fa/magazine/magart/3814/7192/88051?ParentID=83740>
- مجتهد، ا. و حسن‌زاده، ع. (۱۳۸۰)، «پایش و ارزیابی طرح‌های یکپارچه توسعه روستایی، مطالعه موردی حوزه آبریز حبله‌رود». *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، سال ۹، شماره ۳۶، صص ۴۵-۷۴.
- میرترابی، مهدیه‌سادات؛ حجازی، یوسف؛ و حسینی، سیدمحمود (۱۳۸۹)، «عامل‌های ارتباطی تأثیرگذار بر مشارکت زنان روستایی در فعالیت‌های پس از برداشت محصولات کشاورزی بخش آسارا، کرج». *فصلنامه علمی- پژوهشی زن و جامعه*، سال ۱، شماره ۴، صص ۱۹-۳۲.

- Arancon, N. Q.; Edward, C. A.; Bierman, P.; Metzger, J. D.; and Lucht, C. (2005), "Effects of vermicomposts produced from cattle manure, food waste and paper waste on the growth and yield of peppers in the field". *Pedobiologia*, Vol. 49, No. 4, pp. 297-306.
- Cole, R. E. and Bachayan, P. (2007), "Quality, participation and competitiveness". *California Management Review*, Vol. 35, No. 3, pp. 68-81.
- Gupta, R. and Garg, V. K. (2008), "Stabilization of primary sludge during vermicomposting". *Journal of Hazardous Material*, Vol. 153, No. 3, pp. 1023-1030.
- Malhatra, S. R. and Schuler, C. (2002), "Measuring women's empowerment as a variable in international development". Retrieved: 7/11/2012, available on: http://www4.worldbank.org/afr/ssatp/resources/html/gender-rg/source/documents/technical_reports/gender_research/tegen5.
- Nagavallema, K. P.; Wani, S. P.; Lacroix, S.; Padmaja, V. V.; Vineela, C.; BabuRao, M.; and Sahrawat, K. L. (2006), "Vermicomposting: recycling wastes into valuable organic fertilizer". *Journal of International Crops Research Institute for the Semi-Arid tropics*, Vol. 2, No. 1, pp. 1-16.
- Ozawa, T.; Risal, C. P.; and Yanagimoto, R. (2005), "Increase in the nitrogen content of soil by the introduction of earthworms into soil". *Soil Science and Plant Nutrition*, Vol. 51, No. 6, pp. 917-920.
- Padmavathiamma, K. P.; Li, L. Y.; and Kumari, U. R. (2008), "An experimental study of vermi-biowaste composting for agricultural soil improvement". *Bioresource Technology*, Vol. 99, No. 6, pp. 1672-1681.
- Schuster, I. (1982), "Recent research on women in development". *Journal of Development Studies*, Vol. 18m No. 4, pp. 511-529.
- Singh, D. and Suthar, S. (2012), "Vermicomposting of herbal pharmaceutical industry solid wastes". *Ecological Engineering*, Vol. 39, pp. 1- 6.

